

Digitális történelmi kronológia

A digitális szerkesztés lehetőségei*

Célkitűzésünk egy új, digitálisan szerkesztett kronológia létrehozásával:

1. Megerősíteni érvelésünkben – történelemről, jelenünkről – a ténszerűség, az időbeli pontosság igényét.
2. Felülvizsgálni a magyar történelem – és a hozzáköthető egyetemes történelem – közforgalomban lévő adatbázisát (mikor, hol, mi történt).
3. A digitális szerkesztés eszköztárát új célok elérésére használjuk: folytonosan korrigálni és bővíteni adatbázisunkat. Létrehozni az úgynevezett „vég nélküli” történelmi adattárat és annak részeként kronológiát. És megalapozni egy új történetírói műfajt: a kollektív történetírást. Bevonni a programba a történelemmel hivatásból foglalkozó történész-társadalmat és a felhasználó közönséget.
4. A kronológia műfajának tematikáját kiterjeszteni a megtörtént történelem egészére: a természet, társada-

lom, gazdaság, művelődés stb. történelmére.

5. Alkalmazni a kronológia műfajában korunk ismeretközvetítő eszköztárának egészét: az írásos közlés mellett a képi (mozgóképi) és hangszközöket.

Részletes indoklásunkat az alábbiakban adjuk közre.

I. Új lehetőségek, új elvárások a történelmi kronológia művelésében

A kronológia mint időtan. Az időbeli pontosságért

A „kronológia” („időtan”) a történettudomány egyik alap- vagy segéttudománya. Célja a történés idejének – az események időpontjának, a folyamatok időtartamának – tisztázása. Az új magyar történelmi kronológia létrehozásával szeretnénk a történettudomány művelésében az időbeli pontosságot ismét az alapvető szakmai követelmények közé emelni. Megindítani a magyar történelem *kronológiai* adatbázisának felülvizsgálását.

* A Történelmi Tár magyar történelmi kronológiájának őstörténeti fejezetét e számunk mellékleteként közöljük. (A szerk.)

A Történelmi Tár a magyar történelem alapvető adatainak gyűjteménye. A Történelmi Tár kísérlet arra, hogy a digitális közlés és szerkesztés adottságait kibaszáljuk. A szerkesztőség folyamatosan bővíti és korrigálja adatbázisát, és e munkába bekapcsolni kívánja az egész „szakmát”, valamint olvasói-használói tábort. Kölcsönös (interaktív) kapcsolatot létesít a kutatók-szerkesztők-felhasználók között. (Kiemelten szeretnénk tanárkollégáinkat és diákjainkat együttgondolkodásra bírni.)

A Történelmi Tár terveink szerint tartalmaz Eseménytárat (Kronológiát), Térképtárat (a történészek időrendi, ill. földrajzi meghatározását), Emléktárat (írásos emlékek kiadását, képi emlékeket – korabeli és utólagos ábrázolásokat), Névtárat (egyének és családok adatait), Statisztikát (a modern államban létrehozott adatsorokat). Külön menüben ad Magyarok krónikája címmel magyar és idegen nyelvű rövid történelmi összefoglalót (a fontosabb dokumentumokkal, térképekkel, képekkel, statisztikai adatsorokkal kísérve). Kiemelten törekszik bemutatni a történetkutatás szakmájának, a történészi hivatásnak a természetét. Ezért tartalmazza Történetírás címszó alatt történészek életrajzi adatait, a történettudomány intézményeinek (kutató-oktató intézetek, társaságok, folyóiratok stb.) leírását, és útjára indít egy folyamatosan bővítendő történelmi fogalomtárat. (Az adatokat folyamatosan teszszük hozzáférhetővé a www.tortenelmitar.hu honlapon).

Tervek a digitális kronológia papíralapú megjelenítésére

A magyar történelmi kronológia építése során a szerkesztőség élni kíván a digitális közlés és szerkesztés kínálta lehetőségekkel: folyamatosan javítva, bővítve azt, hasznosítva a beérkező észrevételeket, kiegészítési javaslatokat is. Tisztában vagyunk azzal: mégoly „biztos”-nak tűnő állításainkat is újra és újra kell vizsgálnunk, okadatolását ki kell egészítenünk. (Ezért *kronológiánkat „vég nélküli kronológiának”* tekintjük.)

Munkánk célul tűzi ki az *időbeliség (történetiség) szempontjainak* erősítését a tudományos és köznapi gondolkodásban egyaránt. Legyen szó akár az Univerzum, akár a Föld, akár egy mikrokozmosz emberi vagy természeti környezetének tárgyalásáról.

A történelmi megismerésben a kronológia művelése nem áll szemben az „értelmezés”, még kevésbé a „történelmi értékítélet-alkotás” megbecsülésével. De annak alapelemeit, a tényeket szilárdra kívánja tenni, s az érvelésben általában a *tényszerűség fontosságára* irányítani a figyelmet.

A kronológia műfajának megújításáért. Kezdetek, elképzelések

A „kronológia” nemcsak a történettudomány egyik segédtudománya, hanem a történetírás egyik *műfaja* is (a monográfia, tanulmány, forrásközlés,

esszé mellett). Az események, folyamatok idősorokba rendezése és előadása – akár szóban, akár írásban – a történelmi elbeszélés legősibb műfaja. Azután a 19. században – amikor a történelem kutatása, előadása tudományá szerveződött – létrejöttek a klasszikusnak számító első történelmi kronológia-kézikönyvek, amelyek nem többet, mint a történet *idejét és helyét*, a történet főszereplőinek nevét tartalmazták. Majd a közlés fokozatosan kiterjeszkedett a történet egyéb körülményeire: az *események* részletező ismertetésére, a résztvevők *szándékának* bemutatására és alkalomadtán utaltak az esemény következményeire.

Az új magyar történelmi kronológia szeretné a kronológiát mint történetírói műfajt olyan történelmi kifejezőformává fejleszteni, amely alkalmas a *megtörtént történelem teljességének bemutatására*. (Ismételjük: legyen szó akár az emberi, akár a természeti világ tárgyalásáról. Legyen szó lelki, biológiai, kémiai, fizikai folyamatokról, jelenségekről.) Közhelynek is számíthatna: mindennek – tárgynak, élőlénynek, minden tárgyi és életközösségnek – van múltja, minden múltmeghatározottságban él. (De nem mindennek van jövője. Ez utóbbi állítás sajnos még nem közhely.)

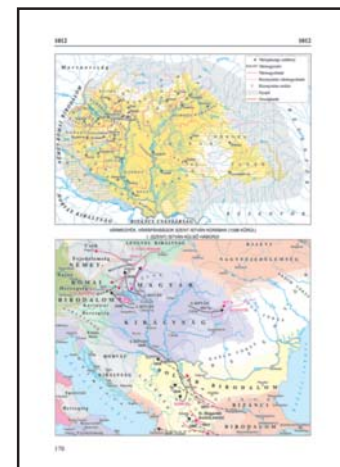
A megtörtént történelem egészének *megragadásához* szükséges a ránk ma-

radt *emlékanyag minden formájának* – a tárgyi, szóbeli, írásos, képi és hang emlékanyag – *ismerete és szakszerű kritikai felhasználása*. A történelem egészének *bemutatásához* viszont szükséges az *ábrázolás minden lehetséges eszközének* – az írásos, képi és hanganyagnak – a felhasználása. A történetírás, természetesen – így a történelmi kronológia is – az adott korszak ismeretközvetítési eszköztárát használja.

A kronológiai munkákban használt eszköztár (írásos, képi stb. információhordozók) történetére visszatekintve a kronológia műfajának három korszakát különíthetjük el.

1. Az írásos történelemrögzítés kezdetétől az 1980-as évekig. Amikor az írásos és a szóbeli műfajok az elfogadottak.

2. Az 1980-as évektől máig. Amikor a társadalom képi kultúrája kiterjesztésének hatására a történetírásban is megerősödik a képnek mint információhordozó eszköznek az alkalmazása, és ennek nyomán születik meg a kronológia új formája, a „krónika”. Megjegyezzük: a „krónika” műfaj kialakításában a hazai történetírás nemzetközileg is úttörő szerepet játszott. Különösen a tárgyi kultúra, a szokásrendszerek tematikájának beemelésével a történelmi szintézisbe, a képi emlékanyag önálló felhasználásával a történelmi ábrázolásában. (Ez esetben a kép mindig a keletkezés korának

emléke. Nem pusztán tematikai „illusztráció”, hanem forrás. Ezért csak a történelemmel egy időben keletkezett képet használjuk. E szellemben rögzült a História folyóirat szerkesztési alapelve [1979], majd ugyanez érvényesült a História-könyvek sorozatában [Magyarország az 1944. évben. Bp. 1984; Magyarok a Kárpát-medencében. Bp. 1988]. Ezt a szerkesztési-ábrázolási alapelveket követte az 1988-ban induló nemzetközi Krónika-sorozatba illeszkedő magyar történelmi összefoglalás, A magyarok krónikája. Bp. 1995).

3. A kronológia műfaj fejlődésének harmadik korszakát napjainkban éljük meg. Amikor a történészek is elsajátítják, uralják a mozgóképet és a hangot mint az ábrázolás eszközeit. (Kezdődik azzal, hogy a 20. századi történelem kutatásában a történetírás kiterjedkedik a ránk maradt korabeli hang- és mozgóképre, és kezdi azokat forrásként használni. Majd folytatódik azzal, hogy a mozgóképet és a hanganyagot már az ábrázolás eszközeként kezeli: film- és hangdokumentációs történelmi műsorokat írnak, írunk.) A számítógép – s ezzel a digitális eszközvilág – most már nemcsak a kutatás, hanem a történetírás eszköze is lesz. Minden történész íróasztalán.

Napjaink – és a holnap – történetírásának is igazodni kell az új ábrázolási eszköztárhoz. (Évtizedek óta mondjuk: amennyiben a szaktörténetírás nem használja az új ábrázolási eszköztárat – a filmet, a hangjátékot –, kiszorul a „történelmi irodalom” megújításából.) És ehhez az új eszköztárhoz kell igazítani a történetírás jelenleg tárgyalt műfaját, a történelmi kronológiát is.

A digitális ismeretközlés céljára alkotott *A magyar történelem kronológiája*

ja ilyen programmal született, és indul. Abban a reményben, hogy a szintetizáló műtszemlélet egyik segítőtje lehet. (Olyan mű, amely lehetővé teszi egységben látni egy kor anyagi-szellemi kultúrájának, természeti és épített környezetének egészét. Az ember és természet viszonyát, az emberi teremtő – és romboló – erő kiteljesedését. Célkitűzés a 2010-es évekre. Egy folyamatos adatbázis-építés célkitűzése.) Abban a reményben, hogy az új ábrázolási eszközök használatát fokozatosan megtanuljuk. (Amelyek például a film- és zeneiparban jól ismertek.) *A magyar történelem kronológiája* célkitűzése továbbá a kutatásszervezés és a szerkesztés számára is: a különböző emlékek forráskritikáján iskolázott kollégák mozgósítása a történelmi adatbázis építésére, és bevonni azon tapasztalatokat, amelyek az új ábrázolási műfajokban (mozgóképp, hanganyag) eddig keletkeztek. Szakmán belül, szakmán kívül.

Szerény kezdetként elsősorban az írásos és tárgyi emlékyagra alapozó adatsort adjuk most közre. A Történelmi Adattár egyéb fejezeteiben kezdjük – a kronológiával párhuzamosan – a kép-, majd hanganyag közlését (emléktár – képtár, hangtár). És kezdjük – szintén a kronológiával időben párhuzamosan – az ábrázolásban felhasználandó egyéb eszközöknek, a térképeknek, statisztikáknak – a közzétételét (térképtár, statisztika).

Új szintézis és a digitális adatbázis, a digitális szerkesztés lehetősége

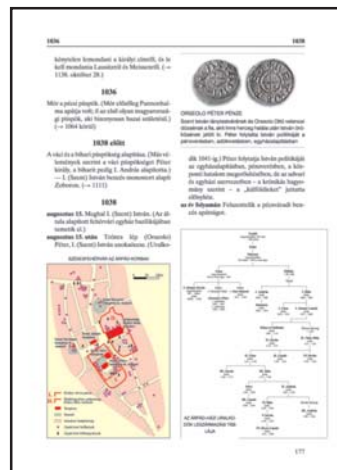
A magyar történelem kronológiája arra vállalkozik, hogy a történelmet lehető

teljességében mutassa be. Ezért kronológiánk a *történettudomány részdiszciplínáit* is mozgósítani kívánja (régészet, néprajz, művészettörténet stb.) az életteljességének bemutatására: a politika-, az igazgatástörténet kutatói mellett a társadalom-, a gazdaság-, a művelődés- és technikatörténettel, a vallás- és természettörténettel foglalkozókat. Bízunk abban, hogy a *digitális eszközök és az ezekhez idomuló készségeink* segítenek ezen *szintetizáló szemlélet* kibontakoztatásában. Hiszen a számítógép a digitális adatbázisokat – egyelőre a különböző emléktároló intézmények adatközléseit – bárki számára hozzáférhetővé teszi, és ezek használata közben akaratlanul is fölértékeli a szintetizálásra képes kutatókat. (Maga a forrásfeltáró tevékenységre fordított idő a kutatás során rövidül, a levéltárban, könyvtárban való kutatás nem emeszt fel időnk 70-80%-át, mint korábban.) Bízunk abban, hogy a történeti utánpótlás kiválogatásában és akár a minősítésében is a szintetizáló-képesség mind nagyobb szerepet kap.

A szintetizáló tevékenységhez azonban megbízható adatbázisokra van szükség. Nem értelmezések tömkelegére, amelyekkel elárasztja a történészszakma itthon és külföldön a közönséget. (Amelyek azután olvasatlanul hevernek könyvtárak pincéiben vagy most már a világhálón.)

Digitális szerkesztés – kollektív történetírás

A szintetizáló szemlélet kialakításában tehát számolunk a *digitális szerkesztés új eszközeivel*. A digitális szerkesztés a „vég nélküli” alkotás folyamata. *Kollektív történetírás*. A szerkesztőség meg-

rendeléseket ad, adhat a „hiánytémák” tényanyagának felkutatására, a szakirodalom ilyen szempontú feldolgozására. A szintetizáló szemlélet – mind a tematikai teljességre törekvés, mind a módszertani felkészültség – természetesen a szerkesztői gondolkodás alapkövetelménye.

II. Történetiszemléleti hangsúlyok, tematikai bővítés

A kronológia – ugyanúgy, mint minden más történetírói termék – nem mentes a *történetírói értékűlelettől*. Azzal, hogy a kronológia összeállítása, a szerkesztés – azaz a „kronológiaírás” – során adatgyűjtésünkön belül nagyobb teret engedünk egyik vagy másik életjelenségnek, ezzel mintegy kiemeljük fontosságát az „egész”-en belül. (Akár egyszerűen azzal, hogy számszerűen több tényről közlünk bizonyos jelenségekről. Kifejezve: miben látjuk az események-folyamatok mozgatóit.) Ezekkel az *írói* (összeállítói, szerkesztői) *eszközökkel* ugyanúgy elmondhatjuk értékítéletünket a történelmi tényezők fontossági sorrendjéről, mint – más esetben – egy monográfia szerzőjeként.

A magyar történelem kronológiájának összeállításakor kialakított tematikai súlypontozásunk tükrözi tehát értékítéleteinket is a magyarság életében szerepet játszott tényezőkről.

Természeti és épített környezet (szállásterület)

Tárgya munkánkban az ember mindenkor természeti és épített környezete. A természettörténet kutatását a történettudomány új és fejlesztendő

irányának tartjuk. (Tehát nemcsak ember és természet viszonyának történelmét vizsgálni, hanem az ember előtti természet, illetve az ember nem érintette természet önálló történelmét is.) Ezért is szeretnénk az eddigieknél behatóbban bemutatni a *magyarság mindenkorai szállásterületének* – mind a keleti steppék, mind a Kárpát-medence – *természeti viszonyait*.

A természeti környezet, a föld, az éghajlat, a vízviszonyok meghatározták, befolyásolták évezredek át – igaz, változó erővel – az önújratermelés feltételeit: élelmezést, termelést, öltözködést, munkamegosztást, sőt a közösségi élet (akár a hadviselés) ritmusát is. És ugyanakkor e nép – ahogy minden más nép – az élelem megszerzése, termelése, az életminőség fokozatos javítása közben beavatkozott a természet rendjébe. Egy volt a természet egészét alakító tényezők közül, s fokozatosan – ahogy más népek is – az egyik legerősebb természetformáló erővé lépett elő. (Reményeink szerint a kutatások előrehaladásával „vegér nélküli” kronológiánk ezen tematikája gazdagodni fog, s képesek leszünk a velünk élő mindenkorai növény- és állatvilág megjelenítésére is.)

Ugyanígy a folyamatos bővítés egyik tematikájának gondoljuk az ember mindenkorai *épített környezetét* is. Részben a létrehozott köznapi élet tárgyi kultúráját: a termőföld, a víz, az erdő, a környezet haszonra fogásának eszközeit, részben az „alkotásokat”: az utakat, az épületeket, a műtárgyakat. Ezek mutatják az ember természetalkító, -hasznosító vagy a természet önpusztítását megakadályozó törekvését, és az ember – talán nem szándékolt – rombolásait is.

Intézmények, gazdaság, művelődés

A *teljességigényből* következik, hogy ki akarunk terjeszkedni a *közösségi élet egészére*. Az államszervezet mellett ezért figyelünk az eddigieknél talán hangsúlyosabban a termelés, a kereskedelem, a technika, a kultúra történéseire. A közösségi élet dinamizmusát, működését is megkíséreljük bemutatni, a történések „hogyanját” jellemezni. (Ezért szándékunk részben megmutatni a közösségi életet mindennapiságában, részben kiterjeszkedni a közösséget összetartó tényezőkre: az intézményekre, a kultúrára, a gazdálkodásra.)

A működőképesség, a mindennapiság

Ismételjük: tematikai súlypontozásunk tükrözi értékítéleteinket is a magyarság életében szerepet játszott tényezőkről. A magyarság utóbbi ezeréves történelmének színhelye, a Kárpát-medence, Európa népek vándorlásának, hatalmi-katonai, kulturális-szellemi ütközéseinek leginkább kitett térsége volt. Mi úgy látjuk: a *magyarság megmaradása* ebben a földrajzi térségben azért volt lehetséges, mert a közösséget megtartó állami-egyházi-magángazdasági-önkormányzati intézmények a *közép- és alsó szintű igazgatás szintjén működőképeseek maradtak*. Az elmúlt ezer esztendőben az államélet felső szintjén működő erők többször gyengének bizonyultak ahhoz, hogy megvédjék a szállásterületet a külföldi hatalmaktól (1241, 1541, 1849, 1918–1919, 1944–1945). A szállásterületet ennek következtében háborúk, megszállások pusztították, a külhatalmak az államélet csúcsain nemegyszer

1206-1210

1206-1210

Első költözés az erdővidékre, amelyhez a kárpátok felől menekülő magyarok csatlakoztak. A magyarok a Kárpátok felől menekülő magyarok csatlakoztak. A magyarok a Kárpátok felől menekülő magyarok csatlakoztak.

1207

Az első magyar király, István, a Magyarországot a Kárpátok felől menekülő magyarok csatlakoztak. A magyarok a Kárpátok felől menekülő magyarok csatlakoztak.

1208-1210

Az első magyar király, István, a Magyarországot a Kárpátok felől menekülő magyarok csatlakoztak. A magyarok a Kárpátok felől menekülő magyarok csatlakoztak.

1214 előtt

1214

Az első magyar király, István, a Magyarországot a Kárpátok felől menekülő magyarok csatlakoztak. A magyarok a Kárpátok felől menekülő magyarok csatlakoztak.

1214

Az első magyar király, István, a Magyarországot a Kárpátok felől menekülő magyarok csatlakoztak. A magyarok a Kárpátok felől menekülő magyarok csatlakoztak.

1240 előtt

1240

Az első magyar király, István, a Magyarországot a Kárpátok felől menekülő magyarok csatlakoztak. A magyarok a Kárpátok felől menekülő magyarok csatlakoztak.

1240

Az első magyar király, István, a Magyarországot a Kárpátok felől menekülő magyarok csatlakoztak. A magyarok a Kárpátok felől menekülő magyarok csatlakoztak.

13. század közepe

13. század közepe

Az első magyar király, István, a Magyarországot a Kárpátok felől menekülő magyarok csatlakoztak. A magyarok a Kárpátok felől menekülő magyarok csatlakoztak.

13. század közepe

Az első magyar király, István, a Magyarországot a Kárpátok felől menekülő magyarok csatlakoztak. A magyarok a Kárpátok felől menekülő magyarok csatlakoztak.

zsákutcsás rendszereket erőltettek ránk. De a közép- és alsó szintű igazgatás óvta a helyi életkereteket, autonómiákat, s ezzel védte a népességmegmaradás kereteit, a munkaszervezetet, a közművelődést, megtartotta és működtette a birtok- és egyházszervezetet. És fejlesztette a közösség érintkezési kultúráját, a nyelvet. (Ezt az értékrendet a jelenre nézve is megfontolandónak tartjuk.)

Vegyünk szemügyre egy konkrét tematikát, az igazgatás történelmét!

Elfogadjuk, hogy az elmúlt ezer év fontos közösségmegtartó erői az állam felsőszintű igazgatási (politikai) intézményei voltak. Valóban: a magyarság és a velük élő nem magyar népek fizikai megmaradásának is egyik biztosítója volt a mindenkori magyar állam. A közösségi élet és a politika bemutatásában ezért is hagyományosan szólnak az államélet vezetésében (a királyi udvarban, illetve kormányban vagy az országgyűlésben) helyet kapó személyekről, illetve azok belső harcairól. De az új történeti kronológia szakítani kíván a magyar történeti összefoglalók azon másfél száz éves hagyományával, hogy a mindenkori politikai elit szűk – elsősorban kormányzati – csoportjaira fókuszál.

Mi most azokra a – helyi köz- és szakigazgatási – intézményekre is igyekszünk a figyelmet ráirányítani, amelyek keretbe foglalták az emberek mindennapi életét. (Idesorolhatjuk a megyét, a járást, a községet – úgy is, mint szakigazgatási, úgy is, mint közösségképző önkormányzati adminisztratív szervezet. Ezek az intézményes keretek az békés napi élethez.) És szólnak azokról a társadalmi csoportokról,

amelyek működtették ezen intézményeket. Ezek szolgáltatták a – történészek által oly kevésbé becsült – közbiztonságot, a feltételeket a szaporodáshoz (házasság, utódnevelés), a szellemi gyarapodáshoz. Szeretnénk bemutatni az eddig kevésbé értékelt *magánintézmények* szerepét (akár a földesúri, akár az iparos-paraszti helyi igazgatási szervezeteket), a termelés intézményes kereteit (a földbirtokot és az ipari üzemekeket, a kereskedelem szervezetét, valamint a civil szervezeteket, autonómiákat). És az eddigieknél nagyobb figyelmet kívánunk szentelni a *közép- és alsó szintű egyházi* intézményeknek (plébánia, egyházközség stb.), amelyek a hit- és szellemi életen túl szintén a családi élet, az anyakönyvezés, az oktatás alapintézményei voltak, és részben maradtak máig. (Ezek a tematikák eddig a nemzeti történeti kronológiákból – mind külföldön, mind itthon – rendre hiányoznak.)

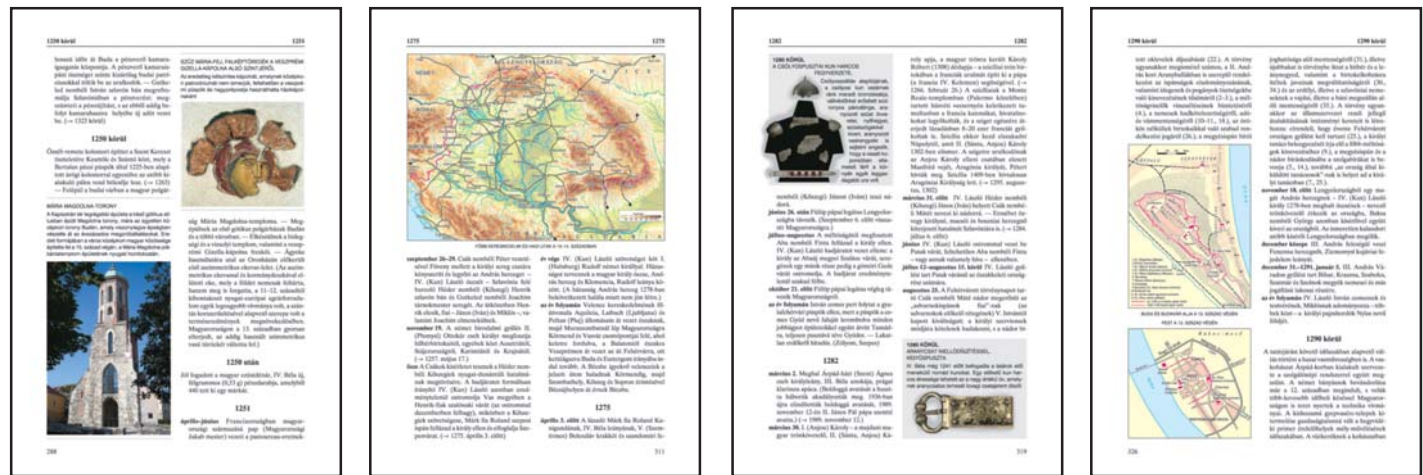
Vagyis mi az állam történelméből nemcsak a hatalmi, hanem a *szolgáltató államot* is meg akarjuk mutatni. (Ahogy szeretnénk, ha olvasóink jelenükben is nagyobb figyelmet szentelnének a szolgáltató államnak és kevesebbet a hatalom – a párt[ok] – államának.) És bemutatni kívánjuk az adminisztrációt működtető társadalmi csoportokat, a legfontosabb személyeket is. Az országos politikai hatalomért folyó harcban néhány száz vagy ezer fő vett részt. Az eddigi kronológiák ezekre összpontosítottak. Mi most meg akarjuk mutatni az ország szakigazgatását, termelés-szervezetét, hitéletét, a kultúrát működtető intézményekben tevékenykedő középrétegeket és a mindennapokat megélő „közembereket” is.

A digitális szerkesztés, „végtelen kronológia” és a mikrotörténeti irodalom feldolgozása

A digitális szerkesztés és adatbázisképzés különleges lehetőséget biztosít a „köznapiság” bemutatására és a „teljesség” így értelmezett követelményének kielégítésére.

A köznapiság mindig térben és időben meghatározott keretek között tanulmányozható. Sajnos azonban az elmúlt másfél évszázadban intézményesedő magyar történelemkutatás „helytörténeti” (mikrotörténeti) adatfeltárásai nagyon kevésbé hasznosultak az országos-nemzeti szintetizáló munkákban. (Európa más nemzeti történetírásaiban hasonló hiányosságokat találhatunk. Azt, hogy az elmúlt két-száz év európai történetírása az összefoglalók készítésekor ennyire a nemzeti-állami élet „csúcspontjaira” összpontosított, azt nemcsak a történészek szemléleti egoldalúságainak tudhatjuk be, hanem annak is, hogy az országos-nemzeti szinten gondolkodó és alkotó szerzők egyszerűen képtelenek voltak a gazdag hely- és mikrotörténeti irodalmat áttekinteni.) Ezen az egoldalúságon az új magyar történelmi kronológia – mintegy „esettanulmányként” is – törekszik túljutni. Két eszközünk kínálkozik erre. Egyik: a helytörténeti irodalom feldolgozásának megkísérlése. Másik: a helyi emléktanyagon dolgozó és annak helyi szakirodalmát jól ismerő kollégák bevonása a digitális szerkesztés segítségével.

Ezért az új kronológia összeállításakor, tényanyagának folyamatos bővítésekor törekszünk az *elmúlt másfél évszázad gazdag hazai mikrotörténeti iro-*

dalmánának feldolgozására. Elsősorban az 1860-as évektől mindig is erős magyar adatfeltáró mikrotörténet (helytörténet, esettanulmány) irodalmi hagyatékának számbavételére. (Többek között a „Történelmi Tár”, majd a „Történelmi Szemle” című folyóiratok, a Tagányi Károly, Domanovszky Sándor, Mályusz Elemér, Szabó István, Györfly György, Paulinyi Oszkár, Benda Kálmán, Engel Pál, Szakály Ferenc nevével jelezhető történetírói irányzat – hogy csak az elhunytakról beszéljünk – munkáinak feldolgozására.) Ők hol a „helytörténelem”, hol az „esettanulmány” műfajában jelenítették meg egy-egy korszak társadalmi, művelődéstörténelmi mikrofolymatait, mindig konkrét eseményanyaghoz kapcsolva azokat. Tehát nagyon is időponthoz, helyhez, sőt személyekhez kötődő szinten, tehát a történeti kronológiában hasznosítható módon.

Bízunk abban, hogy a **digitális szerkesztés és kronológiánk** „vég nélküli” volta segít a mikrotörténelem emlékeanyagának mozgósításában. Mint mondtuk: kronológiánkat – ahogy egész adatbázisunkat, a Történelmi Tárat – **kollektív vállalkozásnak** tekintjük, amelyet a szerkesztőség foglalkoztatott keretekbe. Kronológiánkat – ahogy a Történelmi Tár egészét – **egy folytonosan korrigált és folytonosan bővítendő** adatbázisnak tekintjük. Mint mondtuk: e bővítéshez-javításhoz számítunk a szakmában dolgozó kollégák közreműködésére. Nem utolsósorban a **helyi emlékező intézmények (múzeumok, levéltárak, könyvtárak) munkatársainak** kiegészítésére. A szerkesztőség – ahogy a Történelmi Tár adatbázisának egészét – rendszeresen megvitatja a

beérkezett javaslatokat. (Sőt „megrendeléseket” ad a helyi emlékező intézmények munkatársainak.) Így válhat a mikrotörténelem a nemzeti-állami történelem szerves részévé. Így kristályosodhat ki egy olyan történetiszemlélet, ami elmondhat majd valamit arról is: mikor, milyen folyamatok indultak el a társadalomban a mindennapi szokásrendszerből, és mikor a társadalom tudatos fejlesztési programjaiból: az értelmiség, a közösségi és állami élet funkcionáriusaitól. Mikor milyen földrajzi és időbeli kiterjedése volt egy-egy eseménysorozatnak, és mikor beszélhetünk „folyamatok”-ról. Így iskolázódhat egy olyan történetisértelmezés, ami lehetővé teszi, hogy a történelmet mind az **időbeli egymásutániságban**, mind pedig **egyidejű keresztmetszetében** mutassuk be.

Mindehhez természetesen meg kell szabadulni a történeti kronológia műfajának „hagyományától”, attól, hogy tárgyának csak a történelem úgynevezett eseménytényeit tekinti. És foglalkoznia kell a történelem azon jelenségeivel, amelyek nem mindig köthetők egy-egy – évre, napra, helyre – meghatározható adathoz.

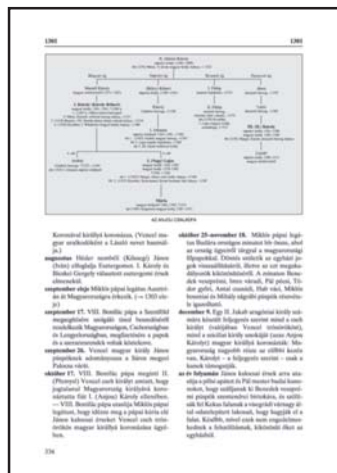
III. Módszertani, történetiszemléleti és műfaji megfontolások

„Esemény-” és „folyamattények”

A kronológia: időrendbe csoportosított adatok közlése. Az „adat” a ránk maradt tudósítás a történelem tényeiről. (Így tanítjuk a forrástani óráinkon.) A tény lehet egy esemény vagy lehet egy folyamat. Az esemény – legyen szó politi-

kai, hadi, gazdasági vagy szellemi életéről, vagy természetéről – egy konkrét, földrajzilag és időben azonosítható egyszeri történés. A folyamat viszont – legyen szó politikáról, gazdálkodásról, szellemi tevékenységről vagy természetről – eseménysorok alkotta történés. (Ezért megkülönböztetünk forrástani óráinkon esemény- és folyamat-tényeket.) **Az eseménytény** tehát mindig hozzákötődhet egy időponthoz, helyhez, netán személyhez (például katonai, politikai döntések, jelentős szellemi alkotások bemutatása, gazdasági esetek, törvények stb.). A **folyamattény** – éppen azért, mert időben és térben kiterjedő aktivitás – ritkán köthető egy helyhez és egy időponthoz (például eszközkultúra, termelési eljárások születése, szokásrendszer terjedése vagy társadalmi rétegek emelkedése-hanyatlása, szellemi áramlatok születése, természeti folyamatok kibomlása stb.). Ilyen értelemben beszélünk a módszer-tani szakirodalomban „eseménytényekről” és „folyamattényekről”.

A korábbi történeti kronológiák hagyományosan eseménytényeket tartalmaztak. Ennek a felfogásnak – amely ma már egyoldalúságnak tűnik – legalább három okát jelölhetjük meg: a történeti érdeklődés céljában, a történeti kényelem-megélhetésében és a történeti kronológia műfajának gyors megmerevedésében. Az egyik ok egy történetiszemléleti tényező: milyen jelenségek iránt érdeklődött a kor történésze. Amikor a történetírás műfajai kialakultak, a 19. század közepén, akkor a **történeti érdeklődés** elsősorban az államélet, azon belül is a politikai-katonai és kulturális élet csúcspontjában történtek felé fordult,

amelyek többnyire hozzákötethetők egyetlen eseményhez. A másik ok egyfajta „*kényelmesség*”: milyen típusú tényanyagról maradt fenn elsősorban adat. (Nyilván azokra a jelenségekre, amelyek megörökítését a bemutatni választott kor átélői fontosnak tartották.) A harmadik ok: a *műfaji és tematikai megmerevedés* a történetírásban. (A történeti kronológiát, mint történetírói műfajt, az eseménytények és elsősorban az állami, igazgatási, hadi és kulturális élet felső szintjének bemutatására használták. Tegyük hozzá: használják ma is. Legközelebbi kollégáink is gyakran elzárkóznak bizonyos típusú életjelenségek felvételétől a kronológiába. Mondván: „azok” – így a család, társadalom, eszköz-, nyelvhasználat stb. történelme – nem tartoznak a kronológia műfajába, hanem más segédtudományok vizsgálódási körébe.)

Valódi nehézséget okoz a „folyamattények” megragadása kronológiai eszközökkel. Azon adatokat kell felkutatnunk, amelyek a tömeges jelenségekről maradtak ránk.

Itt kis kitérőt kell tennünk az elmúlt évtizedek vitáira, illetve az 1979-ben megjelent, az MTA Történettudományi Intézete által összeállított *Magyar történeti kronológia* szerkesztése során kialakult vitákra közöttünk, szerkesztők között. E sorok írója, mint a mindnyájunk által tisztelt és szeretett Benda Kálmán főszerkesztő „első számú segítője, segédje” – annak idején a történettudomány „tény” fogalmával nemzetközi fórumon is foglalkozva, és vezetve az intézet módszertani és historiográfiai osztályát – feltette a kérdést: vajon miért ne kaphatna helyet a tömeges és hosszan tartó jelenségek bemutatása a kronológiában? Ellenérv: a kronológiai kutatás mindig egy adott eseményt és annak helyszínét, valamint konkrét szereplőit keresi, míg a „folyamattények” eleve „idősorokat”, illetve földrajzilag kiterjedt történelmi láncolatot jelölnek. Javaslatunk az volt: az az időpont és hely szerepeljen a kronológiában, amikor a folyamatról az első megjelenés időpontját ismerjük, vagy először történik említés róla forrásainkban. Példaként hoztuk – és hozzuk ma is – az úgynevezett

kerülő eke, vagy egy társadalmi réteg jogállásának első említését, illetve az elterjedésről szóló statisztikákat. Másik javaslatunk: „az év folyamán” című szó alatt soroljuk fel azokat a „folyamattényeket”, amelyekről az adott évben említés történik. (Végül kompromisszum született: az „év folyamán” szócikk javaslata nyert elfogadást.)

A most hangsúllyal bemutatni kívánt társadalmi-művelődési-gazdasági folyamatok jobbra nem köthetők egy-egy pillanatnyi akcióhoz, konkrét időponthoz. Azok úgynevezett folyamattények. Míg a „csúcs” akciói egy-egy eseménnyel jellemezhetők: például a megyék országgyűlési képviselőinek szabályozása (pl. 1608), a Legfelsőbb Bíróság létrehozása (1953), éppúgy, mint országos művészeti kiállítások nyitása, egy-egy kiemelkedő mű (irodalom, zene stb.) megjelenése, születése. De a „köznapiság” (és a társadalmi-gazdasági folyamatok) nehezen kapcsolható egy-egy naphoz. Hiszen – hogy a fentebb említett példák tematikai körében maradjunk – a vármegyék napi szerepének megmutatása a helyi igazságszolgáltatásban a 14–15. században éppúgy nem köthető egyetlen naphoz, hónaphoz, ahogy a tömeges olvasás-írás kultúra kibontakozása sem. Nem is beszélve a szokásrendszerek, a közgondolkodás állapotáról, a természettörténelmi folyamatokról. Most visszatérünk négy évtizeddel ezelőtti javaslatunkhoz: a tömeges jelenségek, a hosszú időre jellemző folyamattények *első gyakorlati előfordulását*, illetve *első említését* kell felkutatni.

Ez lesz bizonyára a folyamatos (digitális) kronológiaalkotás legszebb szerkesztői feladata. Mint ahogy kronológiaszerkesztői csemegének ígérkezik majd rekonstruálni a „mindennapiságot” bemutató tények erős *területi szórtságát*. Hiszen ehhez a folyamatok területi kiterjedését mutató helytörténeti adatok szükségesek. Ezért is reméljük: a digitális kronológia szerkesztősége együttműködőkre talál a helyi emlékmagyagot jól ismerő kollégákban.

Összefoglalva: a hagyományos kronológia műfajának továbbfejlesztéséhez mind a három tényező – amely meghatározta a történetírásban a

kronológia műfajáról gondolkodást – igazítható a kor elvárásaihoz.

Egyrészt: korunk olvasója már az életjelenségek összességének bemutatását várja el a történetírói műfajoktól. Így a történelmi kronológiától is (úgynevezett horizontális teljesség).

Másrészt: korunk olvasója már egyaránt érdeklődik a *társadalmi-állami élet* egésze, nem csak a csúcsai iránt (úgynevezett vertikális teljesség).

Harmadrészt: korunk történetírójának már vállalkoznia kell arra is, hogy a hosszú távon érvényesülő *folyamato-kat is időbeli meghatározottságukban* mutassa meg.

Mindehhez eszközt nyújt a digitális szerkesztés: részben a „*végtelen*”, részben az „interaktív” adatbázis-építés. Amelyhez ismét három tényező-együttes jelenléte szükséges: 1. fegyelmetten és *okosan szervezett szerkesztői csapat*; 2. szilárd, hosszú távra tervezett *intézmény* és 3. *szerkesztői átlátókészség* (jó memóriával).

IV. A kísérlet indul

A fentebbi célkitűzések közül a tematikai-módszertani tárgyúak 1993-ban, azután 2003-ban fogalmazódtak meg. (Ekkor már tervezgetve a kronológia mindkét – könyv- és internetes – formáját is. Mondván: „az új történelmi kronológiát egy végtelenül bővíthető digitális adattárnak tekintjük”, amelyet évente feltöltünk: részben korrekciókat végzünk azon, részben új adatokkal bővítjük azt.*)

A munkálatokat indító megbeszélésen (2003) a történeti *kronológia műfajának megújítását* négy „irányban” láttuk szükségesnek. Először: A kronológia legyen a *teljes történelmet bemutató műfaj*, és ehhez bővítsük ki a hagyományos tematikákat. Másodszor: *Felülvizsgálni a magyar történelem adatbázisát*. Pontosan megmondani: mit gondolunk mai ismereteink alapján „biztos”-nak, és mit feltételezésnek. És a cél: egyszer valóban egy hivatkozásokat (jegyzeteket) is tartalmazó kronológiai és topográfiai adat-

* Megjelent: Glatz Ferenc: Nemzeti történelem kronológiában elbeszélve. Az új magyar történelmi kronológia szakmai programvázlata. História, 2003/10. szám.

Állam és társadalom, 1918–1939

Közép-Kelet-Európa államai – tegnap

I. Az állam újraerősödése

A liberalizmus felfogása az állam szerepét a társadalom életében elméletileg a minimumra kívánta korlátozni. [...] A

19. század történelmi tapasztalatait, tendenciáit általánosítva csekélynek tekintette az állam gazdasági szerepét, és hajlamos volt a politikai állam és a polgári társadalom szembeállítására, a

Ránki György 80. születésnapjára

57 évet élt. Született 1930. augusztus 4-én mérnöki-tisztviselő családban, meghalt 1988. február 19-én, gyógyíthatatlan betegségben. Akkor, amikor a társadalomkutatói alkotóerő igazán kibontakozik. Mégis, életmű-bibliográfiája – könyvek, tanulmányok, előadások, ismertetések – a most készülő történelexikonban az egyik legkiterjedtebb jegyzék.

Kiváló számtanból, gyorsan tanul nyelvet. Gimnazista, amikor 1944-ben „munkatáborba” (Auschwitz) hurcolják, majd egy év múlva a felszabadító csapatok a Nemzetközi Vöröskeresztnek adják át a beteg kiskamaszt. Svédországban gyógyítják, felerősödése után egy uradalomban dolgozik „földmunkásként”. A német és a szovjet megszállást túlélők között kevesen tudták olyan egykedvűséggel elviselni a kizáró megkülönböztetéseket, mint ő. Akkor is, amikor az 1950-es években „osztályidegenek”, majd a pesti és az emigrációs intrikákban „zsidózták”, azon meg már jót derült, amikor az 1980-as években Amerika-szeretettel azzal magyarították, hogy táborukat az „amik” szabadították fel. Csak jó történészek képesek „korukat” úgy feldolgozni önmagukban, nyugodtan, indulatok nélkül szemlélni a bántásokat, ahogy Ránki tette azt.

1946-ban hazatér. Élete ekkor, 16 évesen, a gimnáziumban kötődik össze Berend T. Ivánéval és tanárával, Pach Zsigmond Páléval. (Társadalomtörténeti vizsgálatok állítják: a közös mély élmények igen erős kapcsolatokat szülnék. Ilyenek voltak a háború utáni újat kezdési láz vagy a keserveket túlélni akarás.) Ők hárman lesznek a később világhírre emelkedett, úgynevezett budapesti gazdaságtörténeti iskola alapozói.

A gazdaságtörténet-írás az 1960–1990 közötti évtizedekben a világ történetírásának „húzóágazata”. A szakma szinte minden nagy elméleti újítása a gazdaságtörténészek műhelyeiben keletkezett, egészen az 1980-as évekig. (Az új globális szemlélet, a nemzetállami határokat átlépő, hosszú távú folyamatok felismerése, a gazdálkodás, a társadalmi élet strukturális elemzése, a matematikai modellek alkalmazása stb.) A gazdaságtörténeti érdeklődés felhajtóerői a kortényezők. A háború utáni európai újjáépítési tervek éppúgy igénylik az újkori kapitalizmus történeti elemzését, mint a korabeli kapitalizmus megújulásának „csodagyermek”, a kiépülő jóléti állam az euroatlanti térségben (1962–1964). A budapesti iskola világszínre lépése és a három kiemelkedő történész elismerése nemcsak három

bázis létrehozása. (Amely alapján az után vita is indulhat egy-egy adat hitelességéről.) Harmadszor: *Kiterjeszteni a kronológia földrajzi szemhatárát*: részben a magyarság mindenkori szülőföldjére, illetve a világ magyarságára, részben a magyar történelem világtörténelmi – mindenekelőtt Európa-történelmi – kapcsolatrendszerére. Negyedszer: *Mozgósítani az új típusú ábrázolási eszközöket*.

A most közreadott kronológiát „*alapkronológiának*” tekintjük. Mint mondtuk: *kísérletnek*. Amelyhez építjük majd, a folyamatos bővítés során, az újabb és újabb tematikai elemeket, s amelynek vitatható adatait rendszeresen korrigáljuk. A jelenlegi kronológia tükrözi a hazai történetkutatás állapotát: részben a továbbra is egyoldalú állam- és politikatörténeti érdeklődést, azon belül is a hatalmi viszonyok iránti különleges vonzalmat. Részben tükrözi azt is: az úgynevezett mikro- vagy helytörténelem szétaprózottan publikált adatfeltárásai mennyire nem épültek még be napjainkban a nemzeti-állami történelem adatbázisába. Reméljük, hogy a jelen eszköz: a *Történelmi Tár*, illetve *A magyar történelem kronológiája* – mint „végtelen” adatbázisképzés – eredményes lesz e hiányosság pótlásában.

A kronológia összeállításakor használtuk az eddigi kronológiai munkákat, időrendi táblákat. Alapnak két szöveget tekintettünk. Egyrészt az 1995-ben megjelent – a História szerkesztőségében készült – *A magyarok krónikája* lapszéles kronológia-szövegét (e sorok szerzőjének tollából). Másrészt alapnak tekintettük az 1979-ben kiadott – az MTA Történettudományi Intézetében született, Benda Kálmán főszerkesztése és többünk szerkesztése mellett készült – *Magyar történelmi kronológia* kötetét. (Ez utóbbiból vettük át, „ideiglenesen” a Kovács Tibor írta ös-történeti fejezetet és egyes korszakoknál – például az Engel Pál által írott 14–15. századi vagy a Szakály Ferenc által írott 16. századi politikatörténeti szócikkek – egy részét, többnyire változtatott, kibővített formában.)

Kezdődjék tehát a „digitális szerkesztés” munkája...

GLATZ FERENC